ΤΟ ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΜΑΡΚΟΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

(Πίν. 47-49)

Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων ἀναγλύφων τῶν ἐντειχισμένων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι παλαιοχριστιανικὰ καὶ βυζαντινά, ὑπάρχει ἓν παρουσιάζον ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ εἰκονογραφικόν, ἀλλὰ καὶ διά τὴν πιθανήν του προέλευσιν, ὅπως ἐλπίζομεν ὅτι θὰ δείξῃ ἡ παροῦσα μικρὰ μελέτη.

Τὸ ἀνάγλυφον αὐτὸ (Πίν. 47) δὲν εἶναι ἀνέκδοτον. Τρεῖς φοράς, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἔχει δημοσιευθῆ ἀπεικόνισίς του. Τὸ πρῶτον δηλαδὴ εἰς τὴν μνημειώδη ἔκδοσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὑπὸ τοῦ Ongania[1], κατόπιν ὑπὸ τοῦ O. Demus[2] καὶ τελευταῖον μετ' ἐκτενοῦς περιγραφῆς ὑπὸ τοῦ R. Lange[3]. Περιγραφὴν τέλος αὐτοῦ ἄνευ ἀπεικονίσεως παρέσχε καὶ ὁ H. von der Gabelentz[4].

Τὸ μέλλον νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἀνάγλυφον τοῦτο[5], τὸ ὁποῖον τοποθετοῦν εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος, εἶναι διῃρημένον εἰς δύο ἐπαλλήλους καὶ ἀνίσους ζώνας. Εἰς τὴν ἄνω, τὴν στενοτέραν, χωριζομένην ἀπὸ τὴν κάτω μὲ λεπτὸν πλαίσιον, εἰκονίζονται τρεῖς μορφαὶ κατ' ἐνώπιον μέχρι περίπου τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους. Εἰς τὸ μέσον παριστάνεται ἁγία κρατοῦσα εἰς τὴν δεξιὰν σταυρὸν καὶ ἔχουσα τὴν ἀριστερὰν πρὸ τοῦ στήθους μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω. Ἑκατέρωθεν αὐτῆς εἰκονίζονται δύο ἀνδρικαὶ μορφαὶ ἄνευ γενείου καὶ μύστακος. Ἡ ἀριστερά, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, ἔχει εἰς τὴν δεξιάν χειρουργικὸν μαχαιρίδιον (;) ἢ κοχλιάριον (;)[6], εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν κύλινδρον. Ἡ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον μορφὴ κρατεῖ μὲ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας κύλινδρον.

1. F. Ongania, La Basilica di San Marco, Venezia 1888-1892, Dettagli, πίν. 279 P 3.

2. O. Demus, The Church of San Marco in Venice, Washington 1960, εἰκ. 34. Πρβλ. καὶ σ. 122 κ.ἑ.

3. R. Lange, Die byzantinische Reliefikone, Recklinghausen 1964, εἰκ. 27 καὶ σ. 85 κ.ἑ.

4. H. von der Gabelentz, Mittelalterliche Plastik in Venedig, Leipzig 1903, 137.

5. Εἶναι ἐντειχισμένον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς βορείας κεραίας τοῦ σταυροῦ, ἀριστερὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς κιβωρίου, τοῦ στεγάζοντος τὸ ἀλτάριον καὶ τὴν περίφημον βυζαντινὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου διακρίνονται χρώματα. Τὸ βάθος, περὶ τὰς δύο ὀρθίας μορφὰς τῆς κάτω ζώνης, εἶναι κυανοπράσινον. Τὰ χρώματα εἰς τὰ ἐνδύματα τῶν τριῶν προτομῶν τῆς ἄνω σειρᾶς εἶναι λίαν ἀμαυρὰ καὶ ἀδιάγνωστα. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ χρωματισμός, ὅπως καὶ ἡ ἐπιχρύσωσις τῶν φωτοστεφάνων, νὰ ἔγιναν μεταγενεστέρως ὑπὸ τῶν Βενετῶν.

6. Ὁ Lange, ἔ. ἀ. 85, νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ εἴδους γραφίδος (Schreibgriffel), μὲ τὴν ὁποίαν ἐχάρασσον τὰ γράμματα ἐπὶ κηρωτῆς πινακίδος, δηλαδὴ τοῦ στύλου, stylus τῶν ἀρχαίων. Τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν. Οἱ εἰκονιζόμενοι εἶναι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι. Εἶναι λοιπὸν φυσικώτερον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ εἰς ὀξὺ ἀπολῆγον ὄργανον, ποὺ κρατοῦν, εἶναι χειρουργικὸν μαχαιρίδιον χρησιμεῦον ἴσως διὰ τὰς ἀφαιμάξεις, ὅπως δεικνύουν ἀνάλογοι παραστάσεις τῶν ἁγίων τούτων ἰατρῶν. Βλ. προχείρως G. Millet. Monuments de l'Athos, I, Les peintures, Paris 1927, πίν. 42.1-2, 52.1, 56.1 (Πρωτᾶτον). G. Millet — A. Frolow, La peinture du moyen âge en Yougoslavie, I, πίν. 76.1 (Μιλέσεβο), II, πίν. 89.2 (Ἀρίλγιε), III, πίν. 19.1 (Ἅγ. Κλήμης Ἀχρίδος), 48.4 (Ἅγ. Νικήτας). Εἰς μερικὰ ὅμως μνημεῖα (βλ. π.χ. E. Diez — O. Demus, Byzantine Mosaics in Greece, Cambridge, Mass. 1931, εἰκ. 58 (Ὅσ. Λουκᾶς). N. et M. Thierry, Nouvelles

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

Ἡ κάτω ζώνη τοῦ ἀναγλύφου εἶναι πολὺ ὑψηλοτέρα. Εἰς αὐτήν, κάτωθεν τόξων φερόντων διακόσμησιν καὶ στηριζομένων ἐπὶ κιόνων μὲ πλουσίως δι' ἀκάνθης στολισμένα κιονόκρανα, μὲ κορμοὺς φέροντας ἑλικοειδεῖς ραβδώσεις καὶ μὲ βάσεις κοσμημένας, εἰκονίζονται δύο ἅγιοι ὄρθιοι κατ' ἐνώπιον. Οὗτοι εἶναι ἀμύστακες καὶ ἀγένειοι, κρατοῦν δὲ μὲ τὸν ἴδιον τρόπον τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, ποὺ εἴδομεν καὶ εἰς τὰς ἀντιστοίχους μορφὰς τῆς ἄνω ζώνης.

Αἱ καὶ εἰς τὰς δύο ζώνας εἰκονιζόμεναι ἀνδρικαὶ μορφαὶ παριστάνουν χωρὶς ἀμφιβολίαν δύο ζεύγη τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ὅπως δεικνύουν τὰ εἰς τὰς χεῖράς των ἰατρικὰ ἐργαλεῖα. Τοῦτο εἶχον ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ Demus (ἔ.ἀ. 123), μὲ κάποιον δισταγμόν, ὅπως καὶ ὁ Lange (ἔ.ἀ. 85 κ.ἑ.). Καὶ οἱ δύο ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καθορίσουν ποῖον ἀπὸ τὰ τρία ζεύγη τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ εἰκονίζεται εἰς τὴν ἄνω ζώνην καὶ ποῖον εἰς τὴν κάτω.

Ἡ δυσκολία αὐτὴ τοῦ καθορισμοῦ προῆλθεν ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν κατώρθωσαν νὰ ταυτίσουν τὴν εἰς τὴν ἄνω ζώνην, μεταξὺ τῶν δύο Ἀναργύρων, εἰκονιζομένην γυναικείαν μορφήν. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἡ μορφὴ αὕτη παριστάνει τὴν Ἁγίαν Θεοδότην, τὴν μητέρα δηλαδὴ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν ἐξ Ἀσίας[7]. Οὕτω πράγματι τὴν εὑρίσκομεν εἰκονιζομένην μεταξὺ τῶν δύο υἱῶν της ἢ παρ' αὐτοὺς καὶ εἰς τοιχογραφίας[8] καὶ εἰς φορητὰς εἰκόνας[9]. Ἡ Ἁγία Θεοδότη εἰς ὅλας τὰς γνωστάς, εἰς

églises rupestres de Cappadoce, Paris 1963, πίν. 95h), τὸ ὄργανον αὐτὸ εἶναι σχεδιασμένον ἐκ τοῦ πλαγίου καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται πιθανῶς περὶ κοχλιαρίου ἐντελῶς ἀναλόγου πρὸς τὰ γνωστὰ παλαιοχριστιανικὰ ἐξ ἀργύρου (Βλ. O. M. Dalton, Catalogue of Early Christian and Byzantine Antiquities...of the British Museum, London 1901, σ. 72, ἀριθ. 322, σ. 78, ἀριθ. 354 καὶ πίν. XXIII, ἀριθ. 386). Τὴν ἄποψιν ἐξ ἄλλου ὅτι εἰς ὡρισμένας παραστάσεις θὰ ἠδύνατο νὰ πρόκειται περὶ κοχλιαρίου, ἐνισχύουν μερικαὶ εἰκόνες τοῦ ἐπίσης ἰαματικοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος, εἰς τὰς ὁποίας οὗτος κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἡμιάνοικτον κιβωτίδιον φαρμάκων καὶ φέρει εἰς αὐτὸ τὸ ὄργανον τοῦτο, ποὺ ἔχει εἰς τὴν δεξιάν (Βλ. Σ. Πελεκανίδου, Καστοριά, Ι, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 26β). Τὸ πρᾶγμα δὲ καθιστοῦν πιθανώτερον παραστάσεις χρόνων μεταγενεστέρων τῆς Ἁλώσεως, ὅπως ἡ εἰκὼν τοῦ Ἐμμ. Τζάνε εἰς τὴν National Gallery τοῦ Λονδίνου (H. Gerhard, Welt der Ikonen, Recklinghausen 1957, εἰκ. 20 ἔναντι σ. 97). Τέλος, εἰς παλαιὰς παραστάσεις τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος, ὅπως ἡ γνωστὴ εἰκὼν τοῦ Κιέβου (W. Felicetti - Liebenfels, Geschichte der byzantinischen Ikonenmalerei, Olten Lausanne 1956, πίν. 37A), τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ ὀργάνου ἀπολήγει εἰς σταυρόν, πρᾶγμα ἀπίθανον μᾶλλον ἂν ἐπρόκειτο περὶ γραφίδος. Δέον ἀκόμη νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ G. de Jerphanion, Les églises rupestres de Cappadoce, Κείμενον, Ι, 2, 401, ὀνομάζει τὸ ἐργαλεῖον style (δηλ. γραφίδα πρὸς χάραξιν ἐπὶ πινακίδος), ἀλλαχοῦ δέ, ΙΙ, 1, 370, χαρακτηρίζει αὐτὸ ὡς stylet (δηλαδὴ μαχαιρίδιον). Σχετικῶς μὲ τὸν κύλινδρον, ποὺ κρατοῦν οἱ Ἀνάργυροι, οὗτος εἶναι, κατὰ τὴν M. L. David – Daniel, Iconographie des Saints médecins Côme et Damien, Lille 1958, 192 κ.ἑ., μικρὰ ράβδος χρήσιμος εἰς τὰς ἀφαιμάξεις. Ὅτι ὅμως πρόκειται μᾶλλον περὶ κυλίνδρου ἴσως ἐκ περγαμηνῆς δεικνύει, εἰς τὸ ἐξεταζόμενον τοὐλάχιστον ἀνάγλυφον, ὁ κρατούμενος ὑπὸ τοῦ δεξιοῦ ὀρθίου ἁγίου, ὅπου διακρίνεται καὶ ὁ ἱμάς, ποὺ τὸν συγκρατεῖ τυλιγμένον.

7. H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Bruxellis 1902, στ. 185. Πρβλ. καὶ L. Deubner, Kosmas und Damian, Leipzig - Berlin 1907, 87. Εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ ἀναγλύφου νομίζω ὅτι ἠδυνήθην νὰ διακρίνω εἰς τὸ βάθος, δεξιά, ὡς πρὸς τὸν θεατήν, τῆς γυναικείας μορφῆς, ἀμυδρότατα ἴχνη τῶν γραμμάτων *ΘΕ* ἀπὸ ἐπιγραφὴν διὰ χρώματος.

8. Σέρβια : Ἀ. Ξυγγοπούλου, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, Ἀθῆναι 1957, σ. 44, εἰκ. 15, σ. 94, εἰκ. 20. Καππαδοκία : Jerphanion, ἔ.ἀ. 2ον λεύκωμα, πίν. 99. 4. Πρβλ. καὶ Κείμενον, Ι. 2, σ. 401. Θεσσαλονίκη : Ἁγ. Νικόλαος Ὀρφανός : Ἀ. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγ. Νικολάου Ὀρφανοῦ Θεσσαλονίκης, Ἀθήνα 1964, εἰκονογρ. διαγράμματα ΙΙ. 9 καὶ ΙΙΙ. 14 εἰς τὸ τέλος τοῦ κειμένου.

9. Μονὴ Σινᾶ : Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ, Ι, πίν. 85, ΙΙ, σ. 97.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

ἐμὲ τοὐλάχιστον, παραστάσεις της κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σταυρόν, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μὲ σταυρὸν εἰς τὴν δεξιὰν εἰκονίζονται συνήθως οἱ μάρτυρες[10]. Ἡ Ἁγία Θεοδότη ὅμως, περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται ἐδῶ, δὲν ἐμαρτύρησεν, ἀλλ' *« ἐτελειώθη ἐν εἰρήνῃ »*, ὅπως ἀναγράφει τὸ Συναξάριον τῆς 2ας Ἰανουαρίου[11]. Νομίζω πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ σταυρὸς εἰς τὴν δεξιὰν τῆς Θεοδότης ἐτέθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς ἄλλας ἁγίας μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸ Συναξάριον, ὑπέστησαν τὸν διὰ τοῦ μαρτυρίου θάνατον[12]. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἁγίων εἰκονιζομένη εἰς τὴν ἄνω ζώνην τοῦ ἀναγλύφου γυναικεία μορφὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι μία ἀπὸ τὰς μάρτυρας, ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα Θεοδότη, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἡ μήτηρ τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Οἱ Ἀνάργυροι, κατὰ συνέπειαν, οἱ εἰκονιζόμενοι μετὰ τῆς Θεοδότης δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανὸν τοὺς Ἀσιάτας, οἱ ὁποῖοι ἐτελειώθησαν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐτάφησαν εἰς τὴν πόλιν Φερεμάν, ἑορτάζονται δὲ τὴν 1ην Νοεμβρίου[13].

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ ἄλλο ζεῦγος τῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, ποὺ εἰκονίζονται ὁλόσωμοι εἰς τὴν κάτω ζώνην τοῦ ἀναγλύφου. Οὗτοι πρέπει νὰ εἶναι εἴτε οἱ Ρωμαῖοι, οἱ ἑορταζόμενοι τὴν 1ην Ἰουλίου[14], εἴτε οἱ Ἄραβες, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη ἑορτάζεται τὴν 17ην Ὀκτωβρίου[15].

Ὁ καθορισμός τίνος ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ζεύγη ἔχομεν ἐδῶ τὴν εἰκόνα εἶναι πράγματι πολὺ δυσχερής, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχουν συνήθως εἰς τὰς παραστάσεις των διακριτικὰ γνωρίσματα, οὔτε δὲ καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν φορητῶν εἰκόνων ἐπιγραφάς, ποὺ συνοδεύουν τὰς μορφάς των, ἀναφέρεται ἡ συζυγία, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτοι ἀνήκουν.

Τὰ ἁγιολογικὰ ἐξ ἄλλου κείμενα οὐδεμίαν σχεδὸν βοήθειαν δύνανται νὰ μᾶς παράσχουν. Τοῦτο δὲ διότι εἶναι γνωστὴ ἡ μεγάλη διαφορὰ γνωμῶν ἡ ὑπάρχουσα ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ζεύγους, ὅπως ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία παραδέχεται, δύο, ὅπως ἄλλοι πιστεύουν, ἢ τριῶν, κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, Ἁγίων Ἀναργύρων μὲ τὰ ὀνόματα Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός[16].

Παρὰ τὴν γνώμην ὅμως τοῦ P. Peeters, ὅτι ἓν καὶ μόνον εἶναι τὸ ζεῦγος Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, ἐκείνων δηλαδή, τῶν ὁποίων τοὺς τάφους προσεκύνουν οἱ πιστοὶ εἰς τὴν Κύρρον τῆς Συρίας, καὶ ὅτι ὁ πολλαπλασιασμός των εἶναι « simple effet de mirage »[17], δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοσις, εἰς τὴν τέχνην τοὐλάχιστον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς ὅλως ἀντίθετα συμπεράσματα.

10. Πρβλ. G. de Jerphanion, La voix des monuments. Nouv. série. Roma - Paris 1938, 308, ὅπου ἡ παρατήρησις ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Καππαδοκίας, ἔχει ὅμως γενικωτέραν ἐφαρμογήν.

11. Delehaye, Synaxarium, στ. 365, 55 : *« Θεοδότη ἡ μήτηρ τῶν ἁγίων ἀναργύρων ἐν εἰρήνῃ τελειοῦται »*.

12. Βλ. τὸν ἀλφαβητικὸν πίνακα παρὰ Delehaye, ἔ.ἀ. εἰς τὴν λ. *Θεοδότη*.

13. Βλ. Delehaye, ἔ.ἀ. στ. 185.

14. Delehaye, ἔ.ἀ. στ. 791.

15. Αὐτόθι, στ. 144 κ.ἑ.

16. Δικαίως ἔγραφεν ὁ H. Delehaye, Les origines du culte des martyrs, 2α ἔκδ., Bruxelles 1933, 143 : « Quelles hésitations n' ont point éprouvées les érudits qui ont essayé de fixer le point du depart du culte des Saints Cosme et Damien ! ».

17. Βλ. P. Peeters, Le tréfonds oriental de l' hagiographie byzantine, Bruxelles 1950, 66 κ.ἑ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσωμεν, κατὰ τρόπον βεβαίως συνοπτικόν, τὴν εἰκονογραφίαν τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ.

Ἐκεῖνο, ποὺ ἀμέσως θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἐξετάζων τὰς παραστάσεις τῶν ἁγίων τούτων, εἶναι ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ ὀλίγας ἐξαιρέσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οὗτοι ἀπὸ τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἀκόμη χρόνων καὶ καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν αἰῶνας, εἰκονίζονται μὲ μύστακα καὶ μὲ βραχύτερον ἢ μακρότερον γένειον, οὕτω δὲ τοὺς περιγράφει καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων[18]. Τόση δὲ εἶναι ἡ ἐμμονὴ εἰς τὸν γενειοφόρον αὐτὸν τύπον, ὥστε τὸ Συναξάριον νὰ παραβάλῃ τὴν μορφὴν τοῦ προφήτου Μιχαία πρὸς τὴν τοῦ Ἀναργύρου Κοσμᾶ[19].

Ἡ ἐπικράτησις τοῦ γενειοφόρου τούτου τύπου δύναται, νομίζω, νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους τὸ μόνον ζεῦγος τῶν Ἀναργύρων, ποὺ εἶχεν ἐπικρατήσει καὶ ποὺ εἰκονίζετο εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἦτο, φαίνεται, τῶν ἐξ Ἀραβίας Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸ Συναξάριον, ἐμαρτύρησαν μετὰ τῶν τριῶν ἀδελφῶν των εἰς τὰς Αἰγὰς τῆς Λυκίας ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τὸ 287[20]. Τῶν δύο τούτων ἁγίων, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία δὲν ἀνέρχεται, κατὰ τὸν Peeters, εἰς χρόνους παλαιοτέρους τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος[21], ἑωρτάζετο ἡ μνήμη κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν τὸν μῆνα Σεπτέμβριον, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν συνοδεύουσαν τὸν Δαμιανὸν (ἡ τοῦ Κοσμᾶ εἶναι σήμερον κατεστραμμένη) εἰς τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης : *« Δαμιανοῦ ἰατροῦ μηνὶ Σεπτεμ(βρίῳ)»*[22]. Τὰ ψηφιδωτὰ δὲ αὐτὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἶναι αἱ παλαιότεραι ἴσως μέχρι τοῦδε γνωσταὶ ἀπεικονίσεις τῶν ἁγίων τούτων[23]. Οἱ Ἄραβες αὐτοὶ Ἀνάργυροι εἶναι οἱ μόνοι, τοὺς ὁποίους μέχρι σήμερον τιμᾷ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία[24], ὁ γνωστὸς δὲ ναός των εἰς τὸ

18. Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου — Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, 161, § 24.

19. Delehaye, Synaxarium, στ. 890, 21 : *« Ἦν δὲ ὅμοιος* (ὁ Μιχαίας) *τῷ ἀναργύρῳ Κοσμᾷ »*. Ὁ Μιχαίας εἰκονίζεται ἄλλοτε μὲ μέλαν γένειον, ὅπως π.χ. εἰς τὸ Δαφνί (Diez - Demus, Byz. Mos., εἰκ. 57), καὶ ἄλλοτε μὲ κατάλευκον, ὅπως π.χ. εἰς τὴν Στάρα Λαντόγκα τῆς Ρωσίας (Β. Λάζαρεφ, Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Στάρα Λαντόγκα (ρωσ.) Μόσχα 1960, εἰκ. 38). Εἰς τὴν μικρογραφίαν ὅμως τοῦ κώδ. 521 τῆς Walters Art Gallery τῆς Βαλτιμόρης, παριστάνουσαν τὸ μαρτύριον τοῦ προφήτου, οὗτος ὁμοιάζει πράγματι καταπληκτικῶς μὲ τοὺς Ἀναργύρους. Βλ. The Walters Art Gallery. Early Christian and Byzantine Art. An Exhibition held in the Baltimore Museum of Art, Baltimore 1947, πίν. XCIX, ἀριθ. 707. Πρβλ. καὶ σ. 139, ἀριθ. 707.

20. Stilting ἐν Acta Sanctorum Septembris, VII, 409 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ David - Daniel, ἔ.ἀ. 18.

21. Peeters, ἔ.ἀ. 65 κ.ἑ.

22. Ἔγχρ. εἰκὼν ἐν W. F. Volbach - M. Hirmer, Frühchristliche Kunst, München 1958, πίν. 125. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐν J. Kurth, AM 22 (1897) πίν. XVI, 2. Ἐπίσης ἐν Κ. Ζησίου εἰς τὰ ΠΑΕ 1913, σ. 128, ἀριθ. 15. Ἡ κατεστραμμένη σήμερον ἐπιγραφή, ἡ συνοδεύουσα τὸν Κοσμᾶν, ἐσῴζετο μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 1864, ὁπότε τὴν ἐδημοσίευσαν οἱ Ch. Texier - R. P. Pullan, Byzantine Architecture, London 1864, σ. 141. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἶχον οὗτοι διακρίνει ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐξ Ἀραβίας Ἀναργύρων. Ἡ βιογραφία ὅμως τούτων, ποὺ παραθέτουν, ὅπως καὶ ἡ χρονολογία τοῦ μαρτυρίου των, εἶναι λανθασμέναι καὶ ὀφείλονται εἰς σύγχυσιν πρὸς τοὺς Ρωμαίους ὁμωνύμους.

23. Ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα γνώμη τοῦ Peeters, ὅτι ἡ λατρεία τῶν δύο Ἀναργύρων δὲν εἶναι παλαιοτέρα τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνος (βλ. ἀνωτ. σημ. 21), μᾶς ἀναγκάζει νὰ θεωρήσωμεν τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ θόλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μεταγενέστερα κάπως τῶν περὶ τὸ 400 χρόνων, ὅπου τὰ τοποθετοῦν τελευταίως. Βλ. Volbach - Hirmer, ἔ.ἀ. Πρβλ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ch. R. Morey, Early Christian Art, Princeton 1953, σ. 225, σημ. 299 καὶ σ. 285, ἀριθ. 150.

24. Τούτους μόνον ἀναφέρει κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἡ Legenda aurea, ὅπου τὰ κατ' αὐτοὺς συγ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

Forum τῆς Ρώμης ἑορτάζει πράγματι τὴν 27ην Σεπτεμβρίου[25]. Καὶ εἰς τὸν θόλον λοιπὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης[26] καὶ εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ ναοῦ τοῦ Forum τῆς Ρώμης (526 - 530)[27] οἱ δύο Ἀνάργυροι εἰκονίζονται μὲ μύστακα καὶ μὲ πυκνὸν γένειον. Εἰς τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο μνημεῖον κρατοῦν οὗτοι εἰς τὰς χεῖράς των τὸν στέφανον, τὸ γνωστὸν δηλαδὴ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν εἰκονογραφίαν διακριτικὸν τῶν μαρτύρων. Οὐδεμία συνεπῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ, νομίζω, ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τῶν Ἀράβων Ἀναργύρων, ποὺ ἐμαρτύρησαν, ὅπως εἴπομεν, τὸ 287. Τούτους ἡ τέχνη ἐξηκολούθησε νὰ εἰκονίζῃ γενειοφόρους καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὅπως δεικνύει ἡ μικρογραφία τοῦ μαρτυρίου των εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β΄ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ[28].

Ὁ γενειοφόρος οὗτος τύπος τῶν Ἀναργύρων, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῇ ἄσχετος πρὸς τήν, κατὰ τὸν Peeters[29], ἀραμαϊκὴν ἢ συριακὴν καταγωγὴν τῶν ἁγίων, ἐπεκράτησε τελικῶς καὶ ἐπεξετάθη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους καὶ εἰς τὰ ἕτερα δύο ζεύγη τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν Stilting (Acta Sanctorum, ἔ.ἀ.), ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β΄ (976 - 1025), διαπίστωσις ὄχι ἴσως ἀπολύτως ἀκριβής, διότι γεγονὸς εἶναι ὅτι ταῦτα ἀναφέρονται ἤδη εἰς τὸ Συναξάριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου αἱ πηγαὶ εἶναι παλαιότεραι τοῦ 10ου αἰῶνος. Οὕτω λοιπὸν

χέονται μὲ τὸν βίον τῶν ἐξ Ἀσίας. Βλ. Le bienheureux Jacques de Voragine, La Légende dorée Trad. T. de Wyzewa, Paris 1929, 541 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ L. Réau, Iconographie de l' art chrétien, III, 1, Paris 1958, 332 κ.ἑ., ὅπου καὶ περίληψις τοῦ κειμένου τῆς Legenda aurea.

25. Βλ. A. Tani, Le chiese di Roma, Torino 1922, 162.

26. Βλ. ἀνωτ. σ. 87, σημ. 22.

27. Βλ. προχείρως P. Muratoff, La peinture byzantine, Paris 1928, πίν. XX, XXII. Τελευταῖον καὶ Ch. Ihm, Die Programme der christlichen Apsismalerei vom vierten Jahrhundert bis zur Mitte des achten Jahrhunderts, Wiesbaden 1960, 137 κ.ἑ.

28. Il Menologio di Basilio II (Cod. Vatic. Gr. 1613), Torino 1907, πίν. 120. Κατὰ τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ζωγράφων, ἔ.ἀ. 161, § 24, εἰκονίζονται *« ἔχοντες εἰς τὰ κεφάλια μανδήλια τυλιγμένα »*. Οἱ Ἄραβες πράγματι Ἀνάργυροι εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος (1327 - 48) τοιχογραφίας τῆς Ντέτσανι τῆς Σερβίας εἰκονίζονται φέροντες εἰς τὴν κεφαλὴν σαρίκιον: Μαναστὶρ Ντέτσανι (σερβ.). Π. Β. Πέτκοβιτς, Ζωγραφική, Βελιγράδι 1941, πίν. CLVI. Ὁ Διονύσιος συνεπῶς φαίνεται ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψει του παλαιὸν πρότυπον τῆς σπανιωτάτης αὐτῆς παραστάσεως. Εἶναι ἄξιον ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν Ντέτσανι εἰκονίζονται καὶ τὰ δύο ἕτερα ζεύγη τῶν Ἀναργύρων μὲ ὁμοίαν περίπου τὴν μορφὴν καὶ μὲ διάφορον μόνον τὸ ἔνδυμα (ἔ.ἀ. πίν. CXLII, CLIX, 1). Οὐδεμία ὅμως ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἀναφέρουσα τὴν συζυγίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Τετάρτη τέλος παράστασις τῶν Ἀναργύρων εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν εἰκονίζει αὐτοὺς εἰς τὸ Μηνολόγιον τῆς 1ης Νοεμβρίου (πίν. CX) κατὰ τρόπον ὅμοιον περίπου πρὸς τὴν τοιχογραφίαν τοῦ πίν. CLIX, 1. Οὕτω δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ εἰς τὸν πίνακα αὐτὸν εἰκονιζόμενοι εἶναι οἱ ἐξ Ἀσίας, οἱ δὲ τοῦ πίν. CXLII οἱ Ρωμαῖοι. Ἡ Ντέτσανι εἶναι κατὰ ταῦτα τὸ μόνον γνωστόν, εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον, μνημεῖον, ὅπου εἰκονίζονται καὶ τὰ τρία ζεύγη τῶν Ἀναργύρων.

Εἶναι τέλος ἄξιον προσοχῆς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸν ναΐσκον τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων τῶν Σερβίων, εἰς τὴν Δ. Μακεδονίαν, τοιχογραφηθέντα τὸ 1600, ὁ μὲν Κοσμᾶς φέρει τὸ ἐπίθετον *« ὁ Ρωμαῖος »*, ὁ δὲ Δαμιανὸς *« ὁ Ἀσι(α)νός »*. Βλ. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, Ἀθῆναι 1957, 104. Δυστυχῶς ἀμφότερα τὰ πρόσωπα εἶναι κατεστραμμένα, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν παρουσίαζον μεταξύ των διαφορὰν χαρακτηριστικῶν, πρᾶγμα μᾶλλον ἀπίθανον. Τὸ ὄψιμον τοῦτο μνημεῖον συνεχίζει οὕτω τὴν παλαιὰν παράδοσιν, ποὺ βλέπομεν εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Βενετίας.

29. Peeters, ἔ.ἀ. 67, ὅπου ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀραμαϊκὴ καταγωγὴ τῶν ὀνομάτων Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός. Ἐκεῖ μνημονεύεται καὶ τὸ περίεργον χωρίον τοῦ Πλινίου, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι τὴν ἰατρικὴν εὗρεν ὁ Ἄραψ, υἱὸς τῆς Βαβυλῶνος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν ὀρθόδοξον εἰκονογραφίαν τὰ τρία ζεύγη τῶν Ἀναργύρων παριστάνονται κατὰ τρόπον ὁμοιόμορφον καὶ δὲν ὑπάρχει πλέον καμμία διαφορὰ εἰς τὰς ἀπεικονίσεις των[30].

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν ἀπεικόνισιν αὐτὴν τῶν Ἀναργύρων γενειοφόρων, ὑπάρχουν, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, καὶ ἐλάχιστα μνημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα οὗτοι παριστάνονται ἀμύστακες καὶ ἀγένειοι[31], ὅπως δηλαδὴ καὶ εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Πρόκειται λοιπὸν περὶ ἑτέρου τύπου, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ταυτισθοῦν αἱ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τούτου μορφαί.

Ὁ τύπος αὐτὸς τῶν ἀγενείων Ἀναργύρων ἔχει ἐπίσης τὴν καταγωγήν του εἰς τὴν τέχνην τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Τὸν εὑρίσκομεν πράγματι κατὰ τὸν 5ον ἢ τὸν 6ον αἰῶνα εἰς τὴν ἐγκαυστικὴν εἰκόνα τῆς μιᾶς ἀπὸ τὰς πλευρὰς τοῦ ἐξ Ἀχμὶμ τῆς Αἰγύπτου ξυλίνου κιβωτιδίου τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου[32] (Πίν. 49γ). Θετικώτερα ὅμως συμπεράσματα δύναται νὰ μᾶς παράσχῃ ἡ ἐξέτασις τῶν δύο μορφῶν εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀνάγλυφον τῆς Βενετίας, ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ.

Εἶναι, πράγματι, πολὺ χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος τῆς κομμώσεως τῶν δύο ὁλοσώμων Ἀναργύρων εἰς τὴν κάτω ζώνην τοῦ ἀναγλύφου (Πίν. 48α - β). Αἱ τρίχες δηλαδὴ τῆς κόμης κατέρχονται εἰς τὸ μέτωπον κατακορύφως καὶ σχηματίζουν ὑπεράνω τῶν ὀφρύων γραμμὴν ὁριζοντίαν παράλληλον πρὸς αὐτάς. Ἡ χρονολογία τοῦ τρόπου τούτου τῆς διατάξεως τῆς κόμης εἶναι γνωστή. Ἐμφανίζεται κατὰ τοὺς τελευταίους περίπου χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Γαλλιηνοῦ († 268 μ.Χ.) καὶ φθάνει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος[33]. Ἂν παραβάλωμεν τὰς μορφὰς τῶν δύο Ἀναργύρων εἰς τὴν κάτω ζώνην τοῦ ἐξεταζομένου ἀναγλύφου πρὸς τὴν ὡραίαν προτομὴν νέου τοῦ Ἐθν. Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν (ἀριθ. 399) (Πίν. 48γ), τὴν ἀναγομένην εἰς τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ ἡ κόμμωσις αὐτὴ[34],

30. Τοῦτο εἶχε παρατηρήσει καὶ ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης εἰς τὸν Συναξαριστήν του: *«Ὅθεν οἱ ζωγράφοι, ὅταν ἱστοροῦν αὐτοὺς* (τοὺς Ἀναργύρους) *πρέπει νὰ ἐπιγράφουν εἰς τὰς εἰκόνας των, ποία συζυγία εἶναι πρὸς διάκρισιν. Πρέπει δὲ καὶ νὰ ἱστοροῦν αὐτοὺς διαφορετικοὺς κατὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ προσώπου».* (Σημ. 2 εἰς τὸ τέλος τῆς 17ης Ὀκτωβρίου). Τοιαύτην διάκρισιν, βασιζομένην εἰς τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τοῦ γενείου, καθὼς καὶ εἰς τὸ μέλαν χρῶμα τοῦ προσώπου καὶ εἰς τὰ *«μανδήλια τυλιγμένα»* εἰς τὰς κεφαλὰς διὰ τοὺς Ἄραβας, σημειώνει καὶ ὁ Διονύσιος εἰς τὴν Ἑρμηνείαν του. Βλ. ἀνωτ. σ. 87, σημ. 18.

31. Π.χ. Ναὸς τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ Μεσκλὰ Κρήτης: ΑΒΜΕ 8 (1955/6) σ. 147, εἰκ. 15. Εὔβοια, Ἅγ. Δημήτριος Μακρυχωρίου: Α. Ἰωάννου, Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς Εὐβοίας, Α', Ἀθήνα 1959, πίν. 24. Ἅγ. Νικόλαος Ὀξυλίθου: Ἰωάννου, ἔ.ἀ. πίν. 34. Νέρεζι Σερβίας: Millet - Frolow, La peinture du moyen âge en Yougoslavie, I, πίν. 88. 3. Καστοριά. Ἅγ. Στέφανος: Πελεκανίδου, Καστοριά, πίν. 98α. Ἀνάλογος εἶναι ἐπίσης ἡ μορφὴ τοῦ Ἁγ. Κοσμᾶ μεταξὺ τῶν ἀναγλύφων εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ Γιούριεβ Πόλσκι (1230 - 4) τῆς Ρωσίας: Βλ. Γ. Βάγκνερ, Γλυπτικὴ τῆς Βλαδιμηρο - Σουσδαλικῆς Ρωσίας. Γιούριεφ - Πόλσκι (ρωσ.), Μόσχα 1964 πίν. XXa.

32. Ἔγχρωμος εἰκὼν ἐν O. Wulff – M. Alpatoff, Denkmäler der Ikonenmalerei, Hellerau bei Dresden 1925, σ. 23, εἰκ. 9. Πρβλ. καὶ τὰς παρατηρήσεις εἰς τὴν σ. 258 Βλ. καὶ Königliche Museen in Berlin. Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen III. I: O. Wulff, Altchristliche Bildwerke, Berlin 1909, σ. 300, ἀριθ. 1604. Βλ. τελευταῖον καὶ K. Wessel, Coptic Art, London 1965, σ. 170, πίν. XI.

33. Βλ. προχείρως: The Athenian Agora, I. E. Harrison, Portrait Sculpture, Princeton, N. J. 1953, πίν. 29, 31. ἀριθ. 42, πίν. 32 - 34, 47 καὶ σ. 59 κ.ἑ. ἀριθ. 45, 46, 49 - 51, σ. 101 κ.ἑ.

34. Ἡ προτομὴ ἔχει δημοσιευθῆ ὑπὸ P. Graindor ἐν BCH 39 (1915) πίν. XXVI καὶ ἐν Harrison, ἔ.ἀ. πίν. 46a - b. Βλ. καὶ σ. 101. Τὴν ἐδῶ παρατιθεμένην φωτογραφίαν καὶ τὴν ἄδειαν τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

θὰ παρατηρήσωμεν τὴν ὑπάρχουσαν ἀναμφισβήτητον, ὅπως τοὐλάχιστον νομίζω, ὁμοιότητα. Δὲν χωρεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀμφιβολία ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῶν ὀρθίων 'Αναργύρων τοῦ ἀναγλύφου τῆς Βενετίας σχετίζονται μὲ προσωπογραφίας τοῦ δευτέρου ἡμίσεος ἢ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 3ου αἰῶνος.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀποκτᾷ ἰδιαίτερον ὅλως ἐνδιαφέρον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ δύο Ρωμαῖοι 'Ανάργυροι, Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, οἱ ἑορταζόμενοι τὴν 1ην 'Ιουλίου, ἐμαρτύρησαν, κατὰ τὸ Συναξάριον, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Καρίνου (283 - 285)[35]. Εἶναι λοιπόν, ὅπως τοὐλάχιστον νομίζω, πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ δύο ὄρθιοι 'Ανάργυροι τοῦ ἀναγλύφου, ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἀντιγράφουν παλαιότατον πρότυπον, τὸ ὁποῖον ἀπεικόνιζε τὴν πραγματικὴν μορφὴν τῶν ἐκ Ρώμης μαρτύρων τούτων. Καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι κατὰ τοὺς ἰδίους περίπου χρόνους, τὸ 287, ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ Ἄραβες, ὡς εἴδομεν, 'Ανάργυροι καὶ ὅτι αὐτοὶ πιθανὸν νὰ εἰκονίζωνται εἰς τὸ ἀνάγλυφον. Τοῦτο ὅμως πρέπει ὁπωσδήποτε ν' ἀποκλεισθῇ, διότι οἱ Ἄραβες 'Ανάργυροι ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος ἀρχομένου, ὅπως ἀνωτέρω διεπιστώσαμεν, εἰκονίζονται εἰς τὸν θόλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Θεσσαλονίκης φέροντες μύστακα καὶ γένειον.

Ἂν τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατελήξαμεν, θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν πιθανά, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τῆς Βενετίας παρουσιάζει ἰδιαιτέραν πράγματι σημασίαν. Τοῦτο δηλαδὴ φαίνεται διασῴζον τὰ αὐθεντικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ρωμαίων 'Αναργύρων, ὅπως πιθανώτατα εἰκονίζοντο εἰς προσωπογραφίας γενομένας εὐθὺς ἴσως μετὰ τὸν μαρτυρικόν των θάνατον. Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι αἱ ὑποτιθέμεναι αὐταὶ παλαιαὶ προσωπογραφίαι εὑρίσκοντο ὡς λατρευτικαὶ εἰκόνες εἰς κάποιαν ἐκκλησίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἴσως προέρχεται τὸ ἀνάγλυφον ; Τοῦτο βεβαίως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίζωμεν. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ δύο εἰς τὸ ἀνάγλυφον ὄρθιαι μορφαὶ εἰκονίζουν τοὺς 'Αναργύρους μὲ τρόπον ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ τὸν συνήθη εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα. Αὐτὸ δὲ ἀποτελεῖ ἴσως ἔνδειξιν ἀφ' ἑνὸς ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ τῶν Ρωμαίων 'Αναργύρων καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι αἱ μορφαὶ αὗται προέρχονται ἀπὸ παλαιότερον πρότυπον. Τὴν ὕπαρξιν τέλος τοῦ παλαιοῦ τούτου προτύπου καθιστᾷ λίαν πιθανὴν ἡ ἀπεικόνισις τῶν 'Αναργύρων κατὰ τρόπον ἐντελῶς ὅμοιον ἐπὶ τῆς σταυροθήκης τῆς Μόσχας, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κατωτέρω.

Τὰ ἐκτεθέντα ὅμως συμπεράσματα μᾶς φέρουν, κατ' ἀνάγκην, εἰς τοὺς δύο 'Ασιάτας 'Αναργύρους, τῶν ὁποίων αἱ προτομαὶ εἰκονίζονται ἑκατέρωθεν τῆς μητρός των Θεοδότης εἰς τὴν ἄνω ζώνην τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ἀναγλύφου τῆς Βενετίας (Πίν. 49 α - β). Καὶ οὗτοι δηλαδὴ παριστάνονται ἐπίσης ἀμύστακες καὶ ἀγένειοι, ὅπως καὶ οἱ ὁλόσωμοι τῆς κάτω ζώνης, τὴν δὲ μεταξὺ τῶν δύο ζευγῶν διάκρισιν προσεπάθησε νὰ δηλώσῃ ὁ τεχνίτης τοῦ ἀναγλύφου μὲ τὴν κατ' ἄλλον τρόπον παράστασιν τῆς κόμης, ὅπως παρετήρησε καὶ ὁ Lange (ἔ.ἀ. 85 κ.ἑ.). Πράγματι, ἡ οὖλη κόμη τῶν δύο 'Αναργύρων τῆς ἄνω ζώνης χωρίζεται εἰς βοστρύχους, ποὺ σχηματίζουν εἶδος στεφάνης εἰς τὸ μέτωπον. Πρόκειται λοιπὸν καὶ ἐδῶ, νομίζω, περὶ ἑνὸς ἀρχαϊκοῦ τύπου, τὸν ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐντελῶς ἀνάλογον κατὰ τὸν 5ον ἢ τὸν 6ον αἰῶνα εἰς τὸν Κοσμᾶν τοῦ ἀνωτέρω

δημοσιεύσεώς της ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ 'Εθν. 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Χ. Καροῦζον, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν θερμότατα εὐχαριστῶ. Θέλω ἐπίσης νὰ εὐχαριστήσω καὶ τὴν Γραμματέα τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου κ. Μ. Πετροπουλάκου διὰ τὴν εὐγενῆ προθυμίαν της νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς φωτογραφίας.

35. Βλ. ἀνωτ. σ. 86, σημ. 14.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

μνημονευθέντος ἐξ 'Αχμὶμ κιβωτιδίου, τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου (Πίν. 49 γ) [36]. Ὁ τύπος ὅμως οὗτος δὲν φαίνεται νὰ ἐπέζησεν οὔτε καὶ νὰ εἶχεν εὐρεῖαν διάδοσιν, διότι αἱ ἐλάχισται βυζαντιναὶ ἀπεικονίσεις τῶν δύο 'Ασιατῶν 'Αναργύρων χωρὶς μύστακα καὶ γένειον, αἱ εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον γνωσταί[37], ἔχουν τὴν διάταξιν τῆς κόμης πολὺ διάφορον.

Καὶ οἱ 'Ασιᾶται συνεπῶς 'Ανάργυροι τῆς ἄνω σειρᾶς τοῦ ἀναγλύφου προέρχονται ἀπὸ παλαιότατον τύπον, ὁ ὁποῖος ὅμως, φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἐκλείψει πολὺ ἐνωρίς.

Θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ ἐρωτηθῇ ἴσως, διατί οἱ δύο 'Ασιᾶται 'Ανάργυροι μετὰ τῆς μητρός των Θεοδότης εἰκονίζονται εἰς τὸ αὐτὸ ἀνάγλυφον μέ τοὺς εἰς τὴν κάτω ζώνην Ρωμαίους ὁμωνύμους, ἀφοῦ εἰς τοὺς τελευταίους τούτους ἦτο πιθανώτατα ἀφιερωμένη, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἡ ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς γλυπτόν. Θετικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ εὔλογον τοῦτο ἐρώτημα δὲν εἶναι, μὲ τὰ εἰς ἐμὲ γνωστὰ στοιχεῖα, δυνατή. Πιθανὸν ὁ τεχνίτης νὰ ἤθελεν ἴσως νὰ ὑπομνήσῃ τὴν ὕπαρξιν καὶ τοῦ ἄλλου ζεύγους τῶν 'Αναργύρων, τῶν ἐξ 'Ασίας, τῶν περισσότερον γνωστῶν, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία εἶχεν εὐρυτέραν διάδοσιν. Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἁπλῆν εἰκασίαν μὴ δυναμένην ν' ἀποδειχθῇ.

Ἡ λίαν, κατὰ τὴν γνώμην μου, πιθανὴ ταύτισις τῶν δύο ὁλοσώμων 'Αναργύρων εἰς τὴν κάτω ζώνην τοῦ ἀναγλύφου τῆς Βενετίας πρὸς τοὺς Ρωμαίους Κοσμᾶν καὶ Δαμιανὸν μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ναοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ προέρχεται τὸ γλυπτὸν τοῦτο.

Εἶναι, νομίζω, φανερὸν ὅτι ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ ἐξάρῃ καὶ νὰ προβάλῃ τοὺς εἰς τὴν κάτω ζώνην εἰκονιζομένους 'Αναργύρους. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν τοὺς παρέστησεν ὁλοσώμους καὶ τοὺς ἐπλαισίωσε μὲ τὰ κατάκοσμα τόξα, μὲ τοὺς ἑλικοειδεῖς ραβδωτοὺς κίονας καὶ μὲ τὰ ἐπὶ τῶν κιόνων τούτων λεπτότατα εἰργασμένα κιονόκρανα. Ὡς πρὸς τοῦτο ἠκολούθησεν ὑπάρχουσαν παράδοσιν. Εἰς πολλὰς δηλαδὴ ἐκκλησίας ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου αὕτη τιμᾶται, περιβάλλεται ὑπὸ τόξου εἴτε γλυπτοῦ[38] εἴτε συνηθέστερον ζωγραφημένου[39]. Τοῦτο γίνεται, ὅπως εὐκόλως δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ, διὰ νὰ ἐξαρθῇ ἡ μορφὴ τοῦ ἁγίου καὶ ν' ἀναγνωρίζεται εὐχερῶς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ὁ πάτρων τῆς ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα δεικνῦον τὴν ὀρθότητα τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς εἶναι ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Νικήτα εἰς τὸν ὁμώνυμον ναὸν παρὰ τὸ Τσοῦτσερ τῆς Σερβίας, τοῦ ὁποίου ἡ διακόσμησις ἔγινε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1307 καὶ 1320 ἀπὸ τὸν Εὐτύχιον καὶ τὸν Μιχαὴλ 'Αστραπᾶν. 'Εκεῖ, δηλαδὴ εἰς τὴν κάτω ζώνην τῶν ὁλοσώμων ἁγίων, ποὺ κοσμοῦν τὸν βόρειον τοῖχον, εἰκονίζεται, πλησίον τοῦ τέμπλου, καὶ ὁ πάτρων τῆς ἐκκλησίας Ἅγιος Νικήτας. Αὐτὸς ὅμως εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τὴν ὅλην σειρὰν τῶν ὀρθίων ἁγίων, ποὺ πλαισιώνεται ἀπὸ γραπτὸν μὲ πλουσίαν διακόσμησιν τόξον ἐπὶ κιόνων, ἐνθυμίζον ζωηρῶς τὰ περικλείοντα τοὺς δύο 'Αναργύρους εἰς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Βενετίας[40].

36. Βλ. ἀνωτ. σ. 89, σημ. 32.

37. Βλ. ἀνωτ. σ. 89, σημ. 31.

38. Ὅπως π.χ. εἰς τὸ Νέρεζι : Β. Λάζαρεφ, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς (ρωσ.), Μόσχα 1947 - 48, II, πίν. 202. Πρβλ. καὶ R. Hamann - Mac Lean, H. Hallensleben, Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien, Giessen 1963, εἰκ. 32.

39. Παραδείγματα βλ. προχείρως εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Καστοριᾶς : Πελεκανίδου, Καστοριά, πίν. 5, δεξιά, 26α, 145β, 188α.

40. Millet–Frolow, La peinture du moyen âge en Yougoslavie, III, πίν. 37. 2, 47. 4. Βλ. καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ ἐκτελέσας τὸ ἀνάγλυφον ἀντέγραψε τὴν εἰς τὸν ναόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον τοῦτο προέρχεται, ὑπάρχουσαν λατρευτικὴν εἰκόνα.

Ποῖος ἦτο ὅμως ὁ ναὸς οὗτος; Ὑπάρχει πιθανότης νὰ τὸν προσδιορίσωμεν; Τὸ ζήτημα τοῦτο πρέπει τώρα νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ.

Εἰς τὸ Συναξάριον τῆς 1ης Ἰουλίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἑορτάζονται οἱ δύο Ρωμαῖοι Ἀνάργυροι, εὑρίσκεται ἡ ἐξῆς ἐνδιαφέρουσα πληροφορία : *« Τελεῖται δὲ ἡ αὐτῶν σύναξις ἐν τῷ ἁγιωτάτῳ αὐτῶν οἴκῳ τῷ ὄντι εἰς τὰ Παυλίνου »*[41]. Τὸ μοναστήριον *« εἰς τὰ Παυλίνου »* δὲν εἶναι ἄγνωστον. Εὑρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶχεν ἱδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Παυλίνου, τοῦ συμμαθητοῦ καὶ φίλου τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β΄, ἐκαλεῖτο δὲ κοινῶς « τὸ Κοσμίδιον », ἀκριβῶς διότι ἐτιμᾶτο εἰς ὄνομα τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ[42]. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Κοσμιδίου φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἢ πάντως ἡ σπουδαιοτέρα ἴσως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἀφιερωμένη εἰς τοὺς δύο Ρωμαίους Ἀναργύρους, διότι περὶ τῶν ἄλλων ναῶν καὶ μονῶν τῆς Βασιλευούσης μὲ τὸ ὄνομα τῶν Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ ὑπάρχει ἡ πιθανότης ὅτι ἀνῆκον εἰς τοὺς ἐξ Ἀσίας Ἀναργύρους, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία εἶχε μεγαλυτέραν διάδοσιν[43].

Ἡ μονὴ αὐτὴ τοῦ Κοσμιδίου ἔκειτο ἔξω τῶν βορείων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοποθετεῖται δὲ ἀπὸ τοὺς ἀσχοληθέντας μὲ τὴν τοπογραφίαν τῆς Βασιλευούσης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ τουρκικοῦ τεμένους τοῦ Ἐγιούμπ[44]. Σχετίζεται δὲ τὸ μοναστήριον τοῦτο μὲ τὴν Α΄ Σταυροφορίαν, διότι ἐκεῖ κατέλυσε, κατόπιν ἀδείας τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὁ ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Σταυροφόρων Βοεμοῦνδος[45]. Διὰ τὴν τύχην τῆς μονῆς κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας (1204 - 1261) δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίας. Κατὰ τὸν Janin (ἔ.ἀ. 298), δὲν εἶναι βέβαιον ἂν αὕτη μετεβλήθη εἰς λατινικὴν οὔτε καὶ ἂν ὑπέφερε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Αἱ μαρτυρίαι ὅμως, ποὺ παραθέτει ὁ Σκαρλᾶτος Βυζάντιος (ἔ.ἀ. 608), πείθουν ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦτο, τὸ περικλειόμενον ἐντὸς ἰσχυρῶν τειχῶν, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔδιδον τὴν μορφὴν ὀχυροῦ φρουρίου, εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατακτητῶν.

Ὅλα τ' ἀνωτέρω μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν εὔλογον, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἰκασίαν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τὸ ὁποῖον ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ, προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὴν μονὴν αὐτὴν τοῦ Κοσμιδίου, ἀπαχθὲν ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατὰ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Φράγκων. Ὅτι δὲ εἰς τὸν ναὸν τῆς Μονῆς τοῦ Κοσμιδίου, παρὰ τὰς πολλάς του περιπετείας, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σῴζεται παλαιοτάτη λατρευτικὴ εἰκὼν τῶν δύο Ρωμαίων Ἀναργύρων, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὡς πρότυπον ὁ τεχνίτης τοῦ ἀναγλύφου, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἐντε-

Hamann - Mac Lean, Hallensleben, ἔ.ἀ. εἰκ. 222, 223.

41. Delehaye, Synaxarium, στ. 791.

42. Βλ. R. Janin, La géographie ecclésiastique de l' Empire byzantin. 1e partie. Le Siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique. Tome III. Les églises et les monastères, Paris 1953, 294 κ.ἑ. ἀριθ. 6.

43. Janin, ἔ.ἀ. 294 κ.ἑ. Ἡ David - Daniel, ἔ.ἀ. 18, παραπέμπουσα εἰς τὸν Προκόπιον, Περὶ κτισμάτων I, 6 (Bonn), ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Κοσμιδίου ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, γράφει ἐσφαλμένως ὅτι οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τῶν Ἀράβων Ἀναργύρων. Τὸ κείμενον ὅμως τοῦ Προκοπίου, εἶναι σαφέστατον, οὐδόλως δὲ ἀναφέρονται εἰς αὐτὸ οἱ Ἀνάργυροι ὡς Ἄραβες : *« Κατὰ δὲ τοῦ κόλπου τὸ πέρας ἔν τε τῷ ἀνάντει καὶ ἰσχυρῶς ὀρθίῳ τέμενος ἐκ παλαιοῦ Κοσμᾷ τε καὶ Δαμιανῷ ἀνεῖται »*.

44. Janin, ἔ.ἀ. 299. Βλ. καὶ τὸν χάρτην, ἀριθ. I. B. 1.

45. Σκαρλάτου Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, I, Ἀθῆναι 1851, 607 κ.ἑ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

λῶς ἀπίθανον εἰς τὸν ἔχοντα ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ μονὴ αὕτη ἀνάγει τὴν ἵδρυσίν της, ὡς εἴδομεν, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεοδοσίου Β' (408 - 450).

Τό συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον κατελήξαμεν, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἀντιγράφει παλαιὰν λατρευτικὴν εἰκόνα τῶν Ρωμαίων Ἀναργύρων εὑρισκομένην πιθανώτατα εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Κοσμιδίου, τὸ συμπέρασμα λοιπὸν τοῦτο ἐνισχύει κατὰ τρόπον ἀρκετὰ ἀσφαλῆ, ὅπως νομίζω, ἓν μικρὸν μετάλλινον ἔργον. Εἶναι τοῦτο μικρὰ σταυροθήκη ἐξ ἐπιχρύσου ἀργύρου φυλασσομένη εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῶν Πανοπλιῶν τῆς Μόσχας (Πίν. 49 δ). Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως τῆς σταυροθήκης, ἑκατέρωθεν τοῦ κάτω σκέλους τοῦ σταυροῦ, εἰκονίζονται ἀνάγλυφοι οἱ Ἅγιοι Κοσμᾶς καὶ Δαμιανὸς ὄρθιοι, ἀγένειοι καὶ ἀμύστακες[46]. Οἱ δύο ἐκεῖ εἰκονιζόμενοι Ἀνάργυροι παρουσιάζουν ὡς πρὸς τὴν στάσιν, τὴν κίνησιν τῶν χειρῶν, ἰδίως ὅμως ὅσον ἀφορᾷ τὴν μορφήν, πραγματικὰς ὁμοιότητας μὲ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Μάρκου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ σταυροθήκη φαίνεται νὰ εἶναι σύγχρονος περίπου[47]. Ἡ συγγένεια αὐτὴ τῶν ἐπὶ τῆς σταυροθήκης ἀγενείων μορφῶν τῶν Ἀναργύρων πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὄχι ἀπίθανον, ὅπως τοὐλάχιστον νομίζω, εἰκασίαν ὅτι ἀμφότερα τά ἔργα ἀντιγράφουν κοινὸν πρότυπον.

Διὰ τὴν καταγωγὴν τῆς σταυροθήκης τῆς Μόσχας αἱ διατυπωθεῖσαι ὑποθέσεις φαίνονται πολὺ πιθαναί. Εἶναι δηλαδὴ πολὺ πιθανόν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἔγγραφα, ποὺ πιστεύεται ὅτι μνημονεύουν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς σταυροθήκης τῆς ὀνομαζομένης τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου (1353 - 54 καὶ 1364 - 76). Ταύτην λέγεται ὅτι ἐδώρησεν ὁ πατριάρχης Φιλόθεος εἰς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἀλέξιον, ὅταν τὸ 1354 μετέβη οὗτος εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὴν ἐπίσημον καθιέρωσίν του[48].

Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατον ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἔχει, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα. Ἡ στενὴ δηλαδὴ συγγένεια τῶν ἐπὶ τῆς σταυροθήκης τῆς Μόσχας μορφῶν τῶν Ἀναργύρων πρὸς τὰς τοῦ ἀναγλύφου, συγγένεια, τὴν ὁποίαν δὲν εὗρον εἰς οὐδὲν ἄλλο μνημεῖον, ἐκ τῶν εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον γνωστῶν, δεικνύει ὅτι τὸ κοινὸν πρότυπον, ποὺ ἀμφότερα τά ἔργα ταῦτα ἀντέγραψαν, εὑρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἦτο τοῦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ παλαιοτάτη εἰκὼν τῶν Ρωμαίων Ἀναργύρων ἡ ἀποκειμένη, ὅπως πιστεύομεν, εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Κοσμιδίου.

Τέλος, πρέπει ν' ἀσχοληθῶμεν καὶ μὲ μίαν μαρτυρίαν ἐκ τῶν κειμένων περὶ εἰκόνος τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων εὑρισκομένην εἰς ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

46. Ἀπεικόνισις ἐν A. Frolow, Les reliquaires de la Vraie Croix, Paris 1965, σ. 110, εἰκ. 43. Εἰς τὴν εἰκόνα αὐτὴν παρά Frolow, τῆς ὁποίας τὸ κάτω μέρος δημοσιεύομεν ἐνταῦθα κατ' εὐγενῆ του παραχώρησιν, φαίνεται εὐκρινέστατα ὅτι οἱ Ἀνάργυροι εἶναι ἀμύστακες καὶ ἀγένειοι. Εἰς τὴν φωτογραφίαν ὅμως παρὰ Λ. Πισάρσκαγια — Α. Μπάνκ, Μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς τέχνης 5ου — 15ου αἰῶνος εἰς τὸ Κρατικὸν Ἀνάκτορον τῶν Πανοπλιῶν (ρωσ.), Λένινγκραδ — Μόσχα 1964, πίν. XII, ἐξ αἰτίας τοῦ διαφορετικοῦ φωτισμοῦ, οὗτοι φαίνονται ἔχοντες μικρὸν μύστακα καὶ βραχὺ γένειον. Ἀλλ' ἡ φωτογραφία τῆς πλαγίας ὄψεως τῆς σταυροθήκης εἰς τὸν αὐτόθι πίν. XIII δεικνύει σαφῶς ὅτι οὗτοι εἶναι ἀμύστακες καὶ ἀγένειοι.

47. Ἡ Α. Μπάνκ ἐν Βιζαντίσκιι Βρέμενικ, Νέα σειρά, 14, 1958, 237, τὴν τοποθετεῖ μετ' ἄλλων ὑπ' αὐτῆς δημοσιευομένων ἔργων μικροτεχνίας εἰς τὸν 11ον ἢ 12ον αἰῶνα. Εἰς τὸν ἀνωτέρω Κατάλογον τῶν Πισάρσκαγια - Μπάνκ, σ. 16, ἡ σταυροθήκη χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος.

48. Βλ. τὰς σχετικὰς πληροφορίας ἐν A. Frolow, La relique de la Vraie Croix, Paris 1961, σ. 512, ἀριθ. 729, ὅπου ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

Εἰς τὰ Πρακτικὰ δηλαδὴ τῆς 7ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τῆς συνελθούσης τὸ 787 εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀναφέρεται θαῦμα τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων γενόμενον εἰς μίαν ἐκκλησίαν των. Ἐκεῖ γίνεται λόγος περὶ εἰκόνος, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον τῶν Πρακτικῶν γράφει τὰ ἑξῆς: *«...εἰκόνα τοῦ σωτῆρος... γέγραπται δὲ ἐν αὐτῇ ἥ τε ἁγία Μαρία ἡ θεοτόκος, καὶ οἱ ἅγιοι θεράποντες τοῦ Χριστοῦ Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, καί τις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν Λεόντιος τοὔνομα»*[49]. Ὁ Ebersolt ἐνόμιζεν ἁπλῶς ὅτι ὁ ναός, ὅπου ἡ εἰκών, εὑρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν[50], ὁ δὲ Janin (ἔ.ἀ. 297) θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐκκλησία αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ Κοσμίδιον. Ὅτι ἡ ἐκκλησία, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸ θαῦμα, εὑρίσκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐπίστευεν ὁ Ebersolt, εἶναι πολὺ πιθανόν. Πράγματι, εἰς τὸ κείμενον τῶν Πρακτικῶν ἀκολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις ἑτέρου θαύματος τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, τὸ ὁποῖον ἐλήφθη *«ἐκ τῶν αὐτῶν θαυμάτων»* (Mansi ἔ.ἀ. 64 E), δηλαδὴ ἐκ τοῦ ἰδίου βιβλίου. Εἰς τὸ δεύτερον αὐτὸ θαῦμα γίνεται λόγος περί τινος Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος ἐξεδήμησε *ταύτης τῆς φιλοχρίστου καὶ βασιλίδος πόλεως*[51], δηλαδὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ βιβλίον λοιπόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγίνετο ἡ ἀνάγνωσις, εἶχε, φαίνεται, γραφῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ περιεῖχε θαύματα τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων γενόμενα εἰς κάποιαν ἐκκλησίαν των εὑρισκομένην εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Οὐδεμία ὅμως ὑπάρχει ἔνδειξις ὅτι ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἦτο τὸ Κοσμίδιον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ εἰκών, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸ πρῶτον θαῦμα καὶ ποὺ ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ψηφιδωτὸν ἢ τοιχογραφία, ἂν λοιπὸν ἡ εἰκὼν αὐτὴ εὑρίσκετο εἰς τὸ Κοσμίδιον, πάντως δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ λατρευτική, ἡ ὁποία ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει. Συμφώνως δηλαδὴ πρὸς τὸ κείμενον, ἡ εἰκὼν εὑρίσκετο ἔξω τῆς ἐκκλησίας: *«...ἐξελθὼν ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῷ προσπαρακειμένῳ τῷ οἴκῳ τῶν ἁγίων»*, εἰς ἐξωτερικὴν στοάν, *«εἰκόνα... τὴν ἀνακειμένην ἐν τῇ κατὰ τὸ δεξιὸν στοᾷ»*, πιθανῶς τὴν στοὰν τοῦ Αἰθρίου, ἐξ αὐτοῦ δὲ συμπεραίνομεν ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ ψηφιδωτοῦ ἢ τοιχογραφίας. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν εἰκόνα αὐτὴν παριστάνετο *«καί τις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν Λεόντιος τοὔνομα»*, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀφιερωτὴς τοῦ ἔργου. Ἐπρόκειτο συνεπῶς περὶ ἀφιερωτηρίου συνθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἰκονίζοντο οἱ δύο Ἀνάργυροι δεόμενοι εἰς τὴν ἄνω παριστανομένην βρεφοκρατοῦσαν ἴσως Θεοτόκον καὶ παρ' αὐτοὺς ὁ δωρητὴς Λεόντιος. Κάποιαν ἰδέαν τῆς συνθέσεως αὐτῆς θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ μᾶς δώσουν παραστάσεις τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων δεομένων, ὅπως π.χ. ἡ μικρογραφία τοῦ κώδ. 2 τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς Παντελεήμονος[52].

Ἡ εἰκὼν λοιπὸν αὐτή, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς 7ης Οἰκ. Συνόδου, ἂν δὲν εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὸ Κοσμίδιον, πάντως δὲν εἶναι ἡ λατρευτική. Εἶναι συνεπῶς ἄσχετος ἐντελῶς πρὸς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπη-

49. Mansi, Sacrorum Conciliorum amplissima collectio, XIII, στ. 64. Ὁλόκληρος ἡ σχετικὴ περικοπὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: *«...τέλος ἐξελθὼν ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῷ προσπαρακειμένῳ τῷ οἴκῳ τῶν ἁγίων, καὶ βλέψας εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ σωτῆρος τὴν ἀνακειμένην ἐν τῇ κατὰ τὸ δεξιὸν στοᾷ· γέγραπται δὲ ἐν αὐτῇ ἥ τε ἁγία Μαρία ἡ θεοτόκος, καὶ οἱ ἅγιοι θεράποντες τοῦ Χριστοῦ Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, καί τις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν Λεόντιος τοὔνομα»*.

50. J. Ebersolt, Sanctuaires de Byzance, Paris 1921, 99.

51. Ἡ σχετικὴ περικοπὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: *«Συνέβη τινὰ ἄνδρα ἐν στρατείᾳ ἐξεταζόμενον, ὀνόματι Κωνσταντῖνον, πιστότατον καὶ μὴ ἀπολιμπανόμενον τῆς τῶν ἐνδόξων ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ προσεδρείας ἐκδεδημηκέναι ταύτης τῆς φιλοχρίστου καὶ βασιλίδος πόλεως, τῆς παρούσης αὐτῷ στρατείας χάριν»*.

52. F. Dölger, Mönchsland Athos, München 1943, σ. 193, εἰκ. 112.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

σχόλησεν. Ἄλλωστε καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα ἦτο διάφορον, ἀφοῦ εἰς τὴν εἰκόνα, ὅπως περιγράφεται εἰς τὸ κείμενον τῶν Πρακτικῶν, εὑρίσκοντο, πλὴν τῶν Ἀναργύρων καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ Θεοτόκος, ἐνῷ εἰς τὸ ἀνάγλυφον παριστάνονται μόνον τὰ δύο ζεύγη τῶν Ἀναργύρων καὶ ἡ Ἁγία Θεοδότη.

Αὐτὰ εἶναι τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα μᾶς ὡδήγησεν ἡ μελέτη τοῦ ἀναγλύφου τῆς Βενετίας. Δυνατὸν ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα αὐτὰ ν' ἀποτελοῦν ἁπλᾶς εἰκασίας περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πιθανάς. Πάντως ὅμως ταῦτα προωθοῦν, ὅπως τοὐλάχιστον νομίζω, τὴν ἔρευναν τὴν σχετικὴν μὲ τὴν δυσχερῆ καὶ ἀκαθόριστον εἰκονογραφίαν τῶν τριῶν ζευγῶν τῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ καὶ ἰδίως τοῦ ζεύγους τῶν Ρωμαίων Ἀναργύρων, δυσχερῆ καὶ ἀκαθόριστον ὅσον καὶ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἑνός, δύο ἢ τριῶν ὁμωνύμων ζευγῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Διὰ τὴν ἐπίλυσιν μάλιστα τοῦ τελευταίου τούτου προβλήματος θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ παράσχουν κάποιαν μικρὰν συμβολὴν τὰ πορίσματα τῆς εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον γενομένης μελέτης τῆς εἰκονογραφίας τῶν ἁγίων τούτων. Τέλος, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν στερούμενα κάποιου ἐνδιαφέροντος τὰ προκύψαντα στοιχεῖα περὶ τῆς λίαν πιθανῆς προελεύσεως τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπησχόλησεν, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ μάλιστα ἐκ μνημείου περιφήμου, τοῦ Κοσμιδίου.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

Βενετία. Ἅγ. Μᾶρκος: Ἀνάγλυφον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων (φωτ. Ο. Böhm)

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

α-β. Οἱ δύο Ἀνάργυροι τῆς κάτω ζώνης τοῦ ἀναγλύφου τῆς Βενετίας, γ. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολ. Μουσεῖον. Προτομὴ ἀριθ. 399 (φωτ. τοῦ Μουσείου)

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226

α-β. Οἱ δύο Ἀνάργυροι τῆς ἄνω ζώνης τοῦ ἀναγλύφου τῆς Βενετίας, γ. Μουσεῖον Βερολίνου. Ἐγκαυστικὴ εἰκὼν τοῦ Ἅγ. Κοσμᾶ ἐπὶ κιβωτιδίου ἐξ Ἀχμὶμ (Wulff), δ. Οἱ Ἅγ. Ἀνάργυροι ἐπὶ Σταυροθήκης εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῶν Πανοπλιῶν τοῦ Κρεμλίνου (Frolow)

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
23/09/2024 08:08:23 EEST - 3.135.219.226